

VENEMAA ERITEENISTUSTE ROLLIST INFORMATSIOONILISES MÕJUTUSTEgevuses: MIS ON TEADA, MIDA ON ALUST ARVATA JA MIDA VÕIB OLETADA?

Ivo Juurvee

1. Sissejuhatus

Eriteenistuste ehk luure- ja vastuluure- või rahvakeeli salateenistuste uurimine on keeruline ülesanne, sest nagu rahvakeelsest nimetusestki näha, on nende tegevus suuremas osas varjatud ehk salajane, kättesaadavate allikate hulk on piiratud ja nende usaldusväärsust on raske hinnata. See kehtib veelgi suuremas ulatuses autoritaarsete riikide kohta, kus puudub seadusandliku ja kohtuvõimu järelevalve eriteenistuste üle või see on pigem nominaalne ning uuriva ajakirjanduse tegevus on pärsitud. Loomulikult käib see ka Venemaa Föderatsiooni (VF) ja selle eriteenistuste informatsioonilise mõjutustegevuse kohta. Küllap seepärast ongi suhteliselt napp teemat puudutav kirjandus ilmunud pigem eraldi analüüside kui teadusartiklitenä.¹ Minevikust on teada, et vastaspoole eriteenistuste informatsioonilise tegevuse avalikuks hindamiseks tuleb pead murda isegi siis, kui on pidevalt olemas juurdepääs oma eriteenistuste infole: aastatel 1981–1989 tegutses USA-s selles valdkonnas aktiivmeetmete töörühm (ingl *Active Measures Working Group*), millesse kuulusid lisaks ministeeriumite ja muude asutuste esindajatele ka Luure Keskagentuuri (CIA), Föderaalne Juurdlusbüroo (FBI) ja

¹ Vt nt **Juurvee, Ivo** 2018b. The Resurrection of ‘Active Measures’: Intelligence Services as a Part of Russia’s Influencing Toolbox. Strategic Analysis. Aprill 2018. Helsinki: HybridCoE. <<https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-april-2018-resurrection-active-measures-intelligence-services-part-russias-influencing-toolbox/>>; **Galeotti, Mark** 2016. Putin’s Hydra: Inside Russia’s Intelligence Services. European Council on Foreign Relations. <https://www.ecfr.eu/publications/summary/putins_hydra_inside_russias_intelligence_services>.

Kaitseluureagentuuri (DIA) esindajad², aga selle aruanded ei osutunud hiljem uurijatele kättesaadavaks muutunud materjali valguses väga täpseks.

Kuigi eriteenistuste uurimise ülesanne on ränk, ei ole see päris lootusetu. Esiteks ei ole usaldusväärsed allikad vaatamata oma vähesusele siiski olematud: pigem on nende arv viimasel ajal suurenenud ning loodetavasti märgib see kasvava trendi algust ja paradigma muutust lääneriikide eriteenistuste suhtumises info avalikustamisse. Kui VFi eriteenistuste õiguslikud alusdokumendid on olnud kättesaadavad varemgi, siis alates 2017. aastast on märgata materjali avaldamist VFi eelkäija Nõukogude Liidu eriteenistuste mõjutustegevuse kohta³, selles valdkonnas ametlike ja üksikasjaliste süüdistuste avalikku esitamist⁴ ning teenistuste jõulisi poleemilisi avaldusi⁵. Teiseks võib VFi eriteenistuste uurimiseks kasutada eri riikide ja aegade võrdlust.⁶ Samas on teiste riikidega kõrvutamine raskendatud, kuna demokraatlike riikide luureteenistuste kohta on kättesaadavaid allikaid rohkem, aga need toimivad teistsugustel alustel, ja autoritaarsete režiimide eriteenistuste kohta, mille tegutsemisloogika sarnaneb VFi teenistuste omaga, on allikaid üldiselt VFi omadest veelgi vähem.⁷ Seega keskendun siinkohal VFi praeguste

² **Schoen, Fletcher; Lamb, Christopher J.** 2012. Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference. Washington, DC: National Defense University, p. 35. <<http://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-11.pdf>>.

³ **Weiss, Michael** 2017. Active Measures Revealed: The Secret KGB Manual for Recruiting Spies, 27.12.2017. <<https://www.thedailybeast.com/the-kgb-papers-how-putin-learned-his-spycraft-part-1>>. [Weiss 2017]

⁴ **United States of America vs Viktor Borisovich Netyksho et al.** 13.07.2018.

<<https://www.justice.gov/file/1080281/download>> [US vs Netyksho 2018];

Jurecic, Quinta 2018. Document: Indictment Against Mariia Butina. 17.07.2018.

<<https://www.lawfareblog.com/document-indictment-against-mariia-butina>> [Jurecic 2018].

⁵ Vt nt **Ballhaus, Rebecca; Volz, Dustin** 2018 U.S. Intelligence Officials Warn of 'Pervasive' Russian Efforts to Disrupt 2018 Elections. 3.08.2018. <<https://www.wsj.com/articles/u-s-intelligence-officials-warn-of-pervasive-russian-efforts-to-disrupt-2018-elections-1533235652>>;

Marran, Mikk 2018. Mikk Marrani ettekanne Vene mõjuagentidest. – Delfi.ee, 24.07.2018. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/loe-taismahus-mikk-marrani-ettekanne-venemojuagentidest?id=83136549>> [Marran 2018a];

Cerulus, Laurens 2018. Belgian Intelligence Watchdog Warns of Russian Election Meddling. 13.06.2018. <<https://www.politico.eu/article/belgian-intelligence-watchdog-warns-of-russian-election-meddling/>>.

⁶ **Strokan, Mikhail A.; Taylor, Brian D.** Intelligence. – Routledge Handbook of Russian Foreign Policy. Ed. by Tsygankov, Andrei P. New York: Routledge, 2018, pp. 156–157. [Strokan; Taylor 2018]

⁷ Autoritaarsete riikide eriteenistustest on kõige põhjalikumalt uuritud Hiina omi, kuid needki on suutnud oma tegevust üsna hästi varjata. Ülevaate saamiseks vt **Guo, Xuezhi** 2014. China's Security State: Philosophy, Evolution, and Politics. Cambridge: Cambridge University Press.

eriteenistuste võrdlemisele nende eelkäijatega: välisluure vallas KGBga ja sõjaväeluure vallas GRUga (vn *Главное разведывательное управление*, Luure Peavalitsus). Kui KGB mõjutustegevus on üsna hästi dokumenteeritud nii mälestustes⁸ kui ka arhiivides⁹, siis GRU puhul on jäänud kirjanduslikud kajastused tagasihoidlikumaks¹⁰ ja seni ei ole antud ligipääsu vastavale arhiivmaterjalile. Külma sõja järel on teisele poolele üle läinud luureohvitseride memuaare avaldatud vähem: nii SVRi (vn *Служба внешней разведки*, Välisluureteenistus)¹¹ kui ka GRU¹² kohta siiani ainult üks raamat. Loomulikult tuleb arvestada seda, et NSVLi kokkuvarisemisest on möödas pea 30 aastat ning et tehnoloogiline infoedastus on satelliittelevisiooni ja eriti interneti leviku tõttu tundmatuseni muutunud. Siiski pole alust arvata, et sama palju oleks muutunud inimloomus ja töö inimlikkategega. Ühtlasi on VFi president ja seega ka VFi relvajõudude kõrgem ülemjuhataja endine KGB ohvitser Vladimir Putin, kes kujunes välja ja sai hariduse 1970ndatel. Toonast mõjutustegevust saab allikmaterjalile toetudes uurida.

Selles artiklis analüüsitakse kättesaadavaid materjale Nõukogude Liidu hilise perioodi (alates 1970ndatest) ja Venemaa eriteenistuste mõjutustegevuse kohta selleks, et tuvastada järjepidevuse elemente ning luua selgus nende sõnavaras, määratlustes ja tähtsamates meetodites. Sellise käsitlusviisi alusel saab teha olulisi järeldusi tänapäevaste vastumeetmete väljatöötamiseks.

⁸ **Gordijevski, Oleg** 2005. Elulugu: järgmine peatus mahalaskmine. Tlk Lauri Liiders. Tallinn: Olion; **Shvets, Yuri B.** 1994. Washington Station. My Life as a KGB Spy in America. New York: Simon & Schuster; **Levchenko, Stanislav** 1988. On the Wrong Side. My Life in the KGB. Washington: Pergamon-Brassey's; **Bittmann, Ladislav** 1988. The New Image-Makers. Soviet Propaganda and Disinformation Today. New York: Brassey's; **Bittmann, Ladislav** 1985. The KGB and Soviet Disinformation. An Insider's View. Washington: Pergamon-Brassey's.

⁹ Eelkõige nn Mitrohhini arhiiv, GBR/0014/MITN – The Papers of Vasiliy Mitrokhin. Churchill Archives Centre, Cambridge.

¹⁰ GRU temaatikat on peamiselt käsitletud Vladimir Rezun (pseudonüümi Viktor Suvorov all), kuid neis ei ole juttu informatsioonilisest mõjutustegevusest. Vt **Suvorov, Viktor** 2010. Akvaarium. Tlk Vello Heinmets. Tallinn: Tänapäev; **Suvorov, Viktor** 2016. Spionaaži alused: kuidas töötas XX sajandi kõige võimsam ja kõige varjatud luureorganisatsioon. Tlk Ülar Lauk. Tallinn: Tänapäev; **Suvorov, Viktor** 1984. Inside Soviet Military Intelligence. New York: Macmillan Publishing.

¹¹ **Earley, Pete** 2009. Seltsimees J. Vene meisterspioon külma sõja järgses Ameerikas paljastab oma rääkimata saladused. Tlk Lauri Liiders. Tallinn: Tänapäev. [**Earley** 2009]

¹² **Lunev, Stanislav; Winkler, Ira** 1998. Through the Eyes of Enemy: Russia's Highest Ranking Military Defector Reveals Why Russia Is More Dangerous than Ever. Washington, DC: Regnery Publishing.

2. Mõjutustegevuse koht VFi eriteenistuste ülesannete hulgas

Praegusel Venemaal tulevad välimaise mõjutustegevuse võimalike läbi-viijatena kõne alla kolm asutust: SVR, FSB (vn *Федеральная служба безопасности*, Föderaalne Julgeolekuteenistus) ja sõjaväeluureteenistus (kasutatakse endiselt GRU nime¹³). Eriteenistusi ja sarnaste sugemetega organisatsioone on VFis veel mitu, nt FSO (vn *Федеральная служба охраны*, Föderaalne Kaitseteenistus) ja Rahvuskaart (vn *Росгвардия*), kuid nende välismaisest tegevusest pole andmeid. VFi poliitikud on küll naeruvääristanud väited nende riigi mõjutustegevuse kohta välismaal, aga üllataval kombel ei ole teenistuste sellised ülesanded sugugi riigisaladus, vaid tulenevad seadustest. SVRi tööd reguleerib 1995. aastal vastu võetud ja 1996. aastal välja kuulutatud välisluure föderaalseadus, mille teises paragrahvis on luuretegevus määratletud järgmiselt:

Luuretegevust teostavad Venemaa Föderatsiooni välisluure organid:

- kogudes ja läbi töötades infot, mis puudutab Venemaa Föderatsiooni eluliselt vajalikke huvisid välisriikide, sealsete organisatsioonide ja isikute tegelike ja potentsiaalsete võimaluste, tegude, plaanide ja kavatsuste kohta [...];
- soodustades Venemaa Föderatsiooni julgeoleku tagamiseks riigi poolt läbi viidavate meetmete realiseerimist.¹⁴

Kui info kogumine on arusaadav, siis meetmete realiseerimise soodustamine on märksa segasem. 1999. aastal USA poole üle jooksnud SVRi ohvitseri Sergei Tretjakovi mälestuste järgi on seaduses mainitud „meetmete soodustamisest“ saanud „soodustusmeetmed“ (vn *мероприятия содействия*), mida tähistatakse lühendiga MS. Välisluureteenistuse eelkäija oli KGB, mille Esimese Peavalitsuse (välisluure) A-teenistusest (A nagu aktiivmeetmed, millest tuleb edaspidi juttu) sai Tretjakovi sõnul SVRis MS-osakond.¹⁵ Seega on tegu külmast sõjast tuntud aktiivmeetmete reinkarnatsiooniga.¹⁶

¹³ Praegu on teenistuse ametlik nimi teistsugune: GU GŠ (vn *Главное управление Генерального штаба*, Kindralstaabi Peavalitsus), kuid nii Venemaa avalikkuses (sh Putini sõnavõttudes) kui ka Lääne akadeemilises diskursuses kasutatakse endiselt nimetust GRU.

¹⁴ **Федеральный закон о внешней разведке**. 10.01.1996.

<http://web.archive.org/web/20080919150623/http://www.government.ru/content/executive-powerservices/fsfa_president/svr/statute>.

¹⁵ Earley 2009, lk 193–194.

¹⁶ Põhjalikumalt vt Juurvee, Ivo 2018a. KGB „aktiivmeetmete“ kasutamisest. – Tuna, nr 3, lk 90–101. [Juurvee 2018a]

FSB tegevust reguleerib 1995. aasta föderaalne julgeolekuteenistuse föderaalseadus. 2003. aastal muudeti selle 11. paragrahvi selleks, et laiendada SVRi soodustusmeetmeid hõlmava luuretegevuse määratlust ka FSB-le.¹⁷ Seega ei ole SVRi ja FSB mõjutustegevus väljamõeldis ega mõne ohvitseri isetegevus, vaid nende teenistuste seadusega ette nähtud kohustus (SVRil koguni üks kahest kohustusest).

GRU ülesanded ei ole seadusega kehtestatud. Need võib siiski leida VFi Kaitseministeeriumi veebilehelt ja need sarnanevad SVRi omadega, mis on määratletud välisluure föderaalseaduses¹⁸. Lisaks riigi juhtkonna teavitamisele ja tööstusspionaažile on GRU kohus „tagada tingimused, mis edendavad Venemaa Föderatsiooni poliitika edukat realiseerimist kaitse- ja julgeolekusfääris“¹⁹. Kuigi kasutatud on teist sõna „edendama“ (vn *способствовать*, mitte *codeйствовать*), on vene keeles tegu lähedaste väljenditega ja mõlemad võiks eesti keelde tõlkida ühtmoodi kui „kaasa aitama“, st erinevus SVRist on väga väike.

3. Eriteenistuste mõjutustegevuse terminoloogiast

Süüvimaks toetus- või soodustavate meetmete sisusse, on ajalooliste võrdluste otsimine igati kohane, sest kui praeguste meetmete täpne määratlus on salastatud, siis nende eelkäijaks olnud aktiivmeetmete definitsioon on teada:

*aktiivmeetmed (vn активные мероприятия) – agentuuride operatiivsed meetmed, millega mõjutatakse sihtriigi poliitilise elu huvipakkuvaid aspekte, sh välispoliitikat ja rahvusvaheliste küsimuste lahendamist, viiakse vastast eksiteele, nõrgendatakse tema positsioone vaenulike plaanide nurjamiseks ning teiste eesmärkide saavutamiseks*²⁰.

Niisiis on tegu mõjutustegevusega, mida viib läbi eriteenistus. Selles määratluses on eelkõige silmas peetud informatsioonilist mõjutustegevust (see saab edaspidi esitatud näidetest ka paremini selgeks). NSVLi eriteenistused KGB

¹⁷ **Федеральный закон о федеральной службе безопасности.** 03.04.1995.

<<http://www.fsb.ru/fsb/npd/more.htm%21id%3D10340801%40fsbNpa.html>>.

¹⁸ **Strokan; Taylor** 2018, p. 159.

¹⁹ «[...] обеспечение условий, способствующих успешной реализации политики Российской Федерации в сфере обороны и безопасности». Vt lähemalt <https://structure.mil.ru/structure/ministry_of_defence/details.htm?id=9711@egOrganization>.

²⁰ MITN 3-6, L 10; **Mitrokhin, Vasily** (ed.) 2002. KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook. London: Routledge, p. 13. [**Mitrokhin** 2002]

ja GRU võtsid mõnikord osa ka palju otsesemast ehk kineetilisest mõjutamisest, toetades terroriste ja paramilitaarseid organisatsioone, mida see definitsioon ei hõlma. Siit jääb välja ka NSVLi relvajõudude spetspropaganda (vn *специальная пропаганда*).²¹ Läänes kasutati külma sõja ajal väljendit „aktiivmeetmed“ (ingl *active measures*) palju laiemas tähenduses kogu Nõukogude Liidu mõjutustegevuse kohta (sh sealse kommunistliku partei ja meedia tegevuse kohta). Vaid vähesed kõige paremini informeeritud autorid teadsid, et jutt käib ainult eriteenistuste tegevusest, mille sünonüümina nad kasutasid sõna „mõjutusoperatsioon“.²²

Kuna tegu on agentuuride operatiivsete meetmetega (KGB leksikas vastandus see analüüsile), siis veel enne „mõjuagendi“ mõisteni jõudmist on oluline selgeks teha, kes on Vene diskursuse järgi „agent“. Viimast sõna on avalikus debatis üsna ebamääraselt kasutatud. Asja ei tee kergemaks popkultuurist tuttavad agent 007 ja FBI eriagendid²³. Lisaks on mõne riigi õigusraamistik kasutusel „välisriigi agendi“ mõiste. Nõukogude Liidus oli ametlik määratlus järgmine:

(luure)agent (агент (vn разведки)) – isik, kes täidab teadlikult, süstemaatiliselt ja konspiratiivselt luureülesandeid vastavalt salajase koostöö kokkuleppele, mis on sõlmitud luure ametliku esindaja või mõne organisatsiooni (mõnikord variorganisatsiooni²⁴) esindajaga, kelle rolli täidab salajane luuretöötaja või agent²⁵.

²¹ Spetspropaganda oli vastase vägede ja elanikkonna sõjategevuse ajal tehtav poliitiline töö, mis on ideoloogilise võitluse oluline koostisosa. Vt Политическая работа среди войск и населения противника в боевых условиях 1987. Москва: Главное политическое управление Советской армии и Военно-Морского Флота (Военное Издательство), ст. 4.

²² **Romerstein, Herbert; Levchenko, Stanislav** 1989. The KGB against the “Main Enemy”: How the Soviet Intelligence Service Operates against the United States. Lexington: Lexington, p. 23.

²³ Neil juhtudel on tegu eriteenistuste töötajatega. Ametinimetust „agent“ kasutas ka enne Teist maailmasõda Eesti Vabariigi eriteenistus (kaitse-/poliitiline politsei).

²⁴ Variorganisatsioon (vn *легендированная организация*) – väljamõeldud organisatsioon, mille luure- või vastuluureteenistus näiliselt loob oma ülesannete täitmiseks, milleks valmistatakse spetsiaalsed dokumendid (st võltsitud dokumendid), levitatakse vajalikes ringkondades vastavat legendi ja korraldatakse vajalikus ulatuses agentide või usaldusisikute demonstratiivset tegevust. MITN 3-6, L 53; **Mitrokhin** 2002, p. 61.

²⁵ MITN 3-6, L 2; **Mitrokhin** 2002, p. 3.

Niisiis on agendi puhul oluline, et isik annab endale oma tegevusest aru. Sarnaselt määratleti

*mõjuagent (vn агент влияния) – agent, kes töötab luureteenistuse juhtnõõride järgi ning kasutab oma ametlikku või avalikku positsiooni ja teisi vahendeid, et mõjutada poliitikat, avalikku arvamust, sündmuste kulgu, poliitiliste organisatsioonide tegevust ja sihtriikide riigiasutusi*²⁶.

Siin tähendab „ametlik positsioon“ kõrget ametikohta avalikus teenistuses või valitavat kohta esinduskogus ja „avalik positsioon“ arvamusiidriks olemist.

Avalikus arutelus kohtab tihti väljendit „kasulik idioot“²⁷, mille all mõeldakse justkui mõjuagenti, kes tegutseb ilma võõrriigi eriteenistuse instruksioonide ja tegevuse eest saadava materiaalse kasuta, võib-olla isegi ilma iseendale oma tegevusest täpselt aru andmata. Ootuspäraselt ei kasutanud Nõukogude Liidu luure seda halvustavat sõnapaari, aga vastav termin oli olemas:

*usalduslikud kontaktid (vn доверительные связи) – välisriigi kodanikud, kes agendiks olemata annavad luureohvitseridele huvitavat infot ja aitavad neil täita salajasi ülesandeid (sisult luureülesandeid), lähtudes oma ideoloogilistest või poliitilistest eelistustest, materiaalsest huvist või sõbralikest või muudest luureohvitseriga sõlmitud suhetest. Salajastel kontaktidel ei ole luureohvitseri ees mingeid kohustusi*²⁸.

Kasutusel oli veelgi täpsem termin

*usalduslikud mõjukontaktid (vn доверительные связи влияния) – valitsus- ja poliitikaringkondades luureohvitseride leitud salajased kontaktid, keda luureteenistused kasutavad varjatult selleks, et viia ellu oma aktiivmeetmed ning avaldada vajalikku mõju valitsusasutustele ja sihtriigi poliitilisele elule*²⁹.

Niisiis võis mõjutustegevuses aktiivselt ja tõhusalt osaleda ka ilma agent olemata. Kui usalduslik kontakt sõlmiti ainult välismaalastega, siis loomulikult võis sarnaselt tasuta ära kasutada ka oma kodanikke, keda kutsuti sellisel juhul usaldusisikuteks: „Usaldusisik (vn доверительное лицо) – Nõukogude Liidu kodanik, kes patriootilistel põhjustel viib varjatult ellu luureülesan-

²⁶ *Ibid.*, p. 3.

²⁷ See väljend on omistatud Leninile, kuid arvatavasti alusetult. Sarnase tähendusega on ka termin „kaasteeline“.

²⁸ MITN 3-6, L 29; **Mitrokhin** 2002, p. 34.

²⁹ *Ibid.*, p. 34.

deid oma kodumaal või välisriigis.³⁰ Lisaks puhtale patriotismile võidi sellist isikut KGBga koostööle kallutamiseks küllap ka survestada ja hirmutada ning ühtlasi võis ta eeldada vähemasti mitterahalisi hüvesid.

4. KGB õpiku soovitusel aktiivmeetmete kohta

2017. aasta lõpus avaldas anonüümseks jääda soovinud Euroopa riigi eriteenistus USA ajakirjanikule edastatud õpiku, mis on 1989. aastal koostatud KGB töötajatele³¹ ja milles käsitletakse „luuret territooriumilt“³². Laias laastus tähendab see eriteenistuse eesmärkide saavutamist kasutades NSVLi territooriumil viibivate välismaalaste ajupesu ja võimaluse korral värbamist. Tegu on praegugi aktuaalse dokumendiga, sest näiteks Eesti Välisluureamet on hoiatanud üha sagedevate katsete eest värvata lääneriikide poliitikuid, ärimehi ja arvamusiandjaid, kusjuures tavaliselt värvatakse mõjuagent Venemaa pinnal³³. Nähtavasti on VFi eriteenistustel pingeliste poliitiliste suhete tõttu välismaal nüüd mõnevõrra keerulisem töötada. Ilmekat näidet pakuvad rohkem kui 150 VFi luureohvitseri, kes töötasid diplomaatilise katte all, kuulutati siis aga ebasoovitavateks isikuteks ja saadeti 2018. aasta märtsikuus enam kui 20 riigist välja, mis kindlasti pärsib nende operatiivtööd.

Luureõpik sisaldab eraldi peatükki aktiivmeetmete kohta. Asjahuvilised võiksid selle täismahus läbi lugeda³⁴, kuid siinkohal on koos kommentaaridega ära toodud mõned selle tähtsamad ja huvipakkuvad kohad.

Õpiku järgi viiakse aktiivmeetmeid läbi vastavalt tulevikku suunatud igaaastastele kavadele. Seega on planeerimistsükkel kas üks aasta või veelgi pikem, st tegevus on läbi mõeldud, pidev ja pikaajaline. Ühtlasi rõhutatakse, et aktiivmeetmete puhul „tuleb seada reaalsed, praktiliselt saavutatavad ülesanded, mille täitmiseks on olemas või on võimalik luua vajalikud agentuuri-põhised operatiivsed võimalused ja materiaal-tehniline baas“ ning et „aktiivmeetmete vallas on kohustuslik sooritatud tegevusele järgneva reaktsiooni väljaselgitamine“. Järelikult ei lähtuta tunnetest, vaid tegutsetakse kava järgi, mis hõlmab konkreetseid ülesandeid ja nende saavutamise mõõtmist.

³⁰ *Ibid.*, p. 33.

³¹ **Политическая разведка с территории СССР: Учебное пособие** 1989. Москва: Краснознаменный институт КГБ СССР имени Ю. В. Андропова. [**Политическая разведка с территории СССР** 1989]

³² Weiss 2017.

³³ **Eesti rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas** 2018. Tallinn: Välisluureamet, lk 44, 46.

³⁴ Aktiivmeetmete peatüki tõlge eesti keelde vt **Juurvee** 2018a.

Nelja meetodit soovitatakse kasutada pikema perioodi vältel ja läbipõimitult: väärinfo edastamine, paljastamine, kompromiteerimine ja spetsiaalne positiivne mõjutamine. Kuigi kõik neli on edukalt kasutusel ka tänapäeval, on neist võib-olla huvipakkuvaim just viimane. Spetsiaalne positiivne mõjutamine tähendab „NSVLi jaoks kasuliku mõju avaldamist valitsustele, parteidele, üksikutele poliitika-, riigi- ja ühiskonnategelastele ning äriringkondade esindajatele reeglina luuratava riigi seaduste piires“. Lause lõpp seletab, miks on mõjuagentide või usaldusisikute püüdmine vastuluure jaoks nii keeruline: kui seadusi ei rikuta, ei saa demokraatlikus riigis politsei meetmeid kasutada.

Spetsiaalse positiivse mõjutamise mitmekesistest viisidest nimetatakse seitset:

- 1) mõjutusvestlused väljapaistvate välismaalastega, kellest sõltuvad tähtsad poliitilised otsused;
- 2) suunatud info ja väärinfo ette söötmine;
- 3) Nõukogude Liidule kasulike dokumentide edastamine üksikutele riigi-, poliitika- ja ühiskonnategelastele, aga ka poliitilistele ja ühiskondlikele organisatsioonidele;
- 4) välisajakirjanduses artiklite avaldamine ning raamatute, brošüüride ja lehtede trükkimine välismaiste autorite, poliitikute, ühiskondlike organisatsioonide ja rühmituste nimel;
- 5) raadio- ja telesaadete, pressikonverentside ja intervjuude korraldamine väljapaistvate riigi-, poliitika- ja ühiskonnategelaste, tuntud teadlaste ja teiste mõjukate välismaalastega KGB välisluure A-teenistuse juhtnõõride järgi;
- 6) välisriikides koosolekute, miitingute ja demonstratsioonide korraldamisele ning valitsustele suunatud pöördumiste ja parlamendi arupärimiste esitamisele kaasa aitamine;
- 7) rahvusvahelistel foorumitel Nõukogude Liidu huvidele vastavate otsuste ja resolutsioonide vastuvõtmisele kaasa aitamine jne.

Pea 30 aastat tagasi kirja pandud meetodite kohta võib öelda, et internetis saaks neist enamikku, aga eriti just 2.–4. meetodit kasutada märksa tõhusamalt ja kiiremini. Vaid mõjutusvestluseid tuleks tõenäoliselt praegugi pidada silmast silma.

Õpiku järgi ei ole põhimõtteliselt vahet, kas aktiivmeetmeid rakendavad nõukogude välisluure residendid välisriikides (st NSVLi saatkondades diplomaatilise katte all töötavad luureohvitserid) või tehakse seda Nõukogude Liidu territooriumilt. Mõlemal juhul kasutatakse peamiselt välismaalastest

agente ja usalduslikke kontakte. Suurt osa NSVLis viibivaid välismaalasi peetakse potentsiaalselt värvatavaks, sealjuures on tähtis see, kas nad saavad oma kodumaal infot levitada ja sellele ligi pääseda. Loomulikult sobivad värbamiseks välisriikide diplomaatiliste, konsulaar-, kaubandus- ja muude esinduste töötajad, välisajakirjanikud, -kommentaatorid ja -kirjastajad, usuliste organisatsioonide mõjukad esindajad, välisüliõpilased (sh riigipeade, valitsusjuhtide, poliitiliste parteide ja ühiskondlike organisatsioonide juhtide sugulased ja lähikondsed), välisdelegatsioonide liikmed ning üksinda NSVLis viibivad välismaalastest riigi-, poliitika- ja ühiskonnategelased. Nende seast tuleb muidugi teha valik, sest

suunatud info (väärinfo) kohale toimetaja ei saa olla iga välismaalane, vaid ainult isik, kellel on reaalne võimalus viia saadud andmed meid huvitavate ringkondadeni tänu oma ametialasele või ühiskondlikule positsioonile või isiklikele või sugulussidemetele valitsusaparaadi, poliitika- või parteitegelaste, sõjaväelaste või ärimeestega³⁵.

Tähelepanuväärne on KGB järgmine soovitus:

Nõukogude Liidus akrediteeritud välisajakirjanikke, nagu ka muid välisesinduste töötajaid, võib kasutada aktiivmeetmete rakendamiseks ilma loomata nendega agentuuripõhiseid või usalduslikke suhteid³⁶.

Sellisel juhul tuleb neile lihtsalt ette sööta vajalik (väär)info ja nad levitavad seda ise vabatahtlikult. See on KGB materjalis küllap kõige lähedasem vaste lääneriikide kasulikele idiootidele.

Kuigi välismaalased kannavad aktiivmeetmete rakendamisel põhirkust, saab kasutada ka oma kodanikest agente ja usaldusisikuid.

Sel eesmärgil meelitatakse luurega koostööle rahvusvaheliselt tuntud ühiskonnategelased, tippteadlased, maailmakuulsad ajakirjanikud, rahvusvaheliste suhete, sõjalis-strateegiliste probleemide ja majanduse asjatundjad, sõjavastased ja noorsooliikumised j³⁷.

³⁵ Политическая разведка с территории СССР 1989, с. 92.

³⁶ Ibid., с. 89.

³⁷ Ibid., с. 92.

Nagu võib täheldada, jääb KGB nimekiri avatuks kõigile. Lisaks sellele väärtustati nõu küsimist KGBst kompetentsemate asjatundjatega: õpiku järgi kasutab KGB

*teaduslikke uurimisinstituute, et saada kapitalistlike ja arengumaade rahvusvaheliste ja sisemiste protsesside kohta eksperdihinnang, mis tagab kavandatavate aktiivmeetmete põhjalikuma läbitöötamise*³⁸.

Samuti on KGB jaoks oluline aktiivmeetmete integreerimine teiste riigiasutuste tegevusega, sest need

*asutused ja organisatsioonid tegelevad oma ülesannete järgi välispoliitilise propagandaga samade probleemide kohta, mille suhtes viib aktiivmeetmeid läbi KGB välisluure*³⁹.

Järgneb näitlik loetelu:

- uudisteagentuur Novosti levitab välismaal materjale, mis toetavad Nõukogude Liidu välispoliitilist kurssi ning paljastavad agressiivse, rahu ähvardava USA administratsiooni ja NATO bloki poliitikat,
- Nõukogude Rahukaitse Komitee toetab sõja- ja tuumavastast liikumist,
- Üleliiduline Kaubanduskoda aitab arendada kaubanduslikke ja majanduslikke suhteid kapitalistlike maadega,
- Nõukogude Aasia ja Aafrika Riikide Solidaarsuse Komitee toetab rahvuslikke vabadusliikumisi.

KGB toob välja ka inimrühma, keda ähvardab kõige suurem oht olla aktiivmeetmete abil ära kasutatud.

*Teatud väljapaistvad välismaised riigi- ja ühiskonnategelased on erinevatel põhjustel huvitatud sidemete arendamisest meie maaga. Tihti suhtuvad nad peamisesse rahvusvahelistesse küsimustesse realistlikult [st sarnaselt Nõukogude Liiduga]. Kui avaldada neile teatud mõju, teha neile teatavaks meie mitteametlik hinnang mõnele sündmusele ja edastada neile infot aktuaalsete probleemide kohta, kallutab luure neid Nõukogude Liidule kasulikele otsustele ja tegudele, meie ideede levitamisele oma ümbruskonnas ja avaliku arvamuse ümberkujundamisele, aga ka oma valitsuste, parteide ja organisatsioonide mõjutamisele.*⁴⁰

³⁸ *Ibid.*, c. 96.

³⁹ *Ibid.*, c. 94.

⁴⁰ *Ibid.*, c. 91.

Siinkohal on KGB oma sõnadega võtnud kokku probleemi, mille eest on hoitanud Eesti Välisluureamet ja selle peadirektor, nagu juba viidatud.

Kui asendada Nõukogude Liit Venemaa Föderatsiooniga, tundub suu-rem osa eelpool kirjeldatust väga asjakohane ka tänapäeval. Kas elu ei ole 30 aastaga aktiivmeetmete vallas tõesti üldse edasi läinud? Päris nii see ei ole: aktiivmeetmete peatükk keskendub tööle inimestega, mitte tehnilistele lahendustele. Võib eeldada, et õpiku uuemates versioonides on loomulikult pööratud märkimisväärset tähelepanu interneti võimalustele. Kui „luure territooriumilt“ peamine mõte on tegutseda oma riigi pinnal ilma riskimata, kui seda oleks välismaal teha kallis, ohtlik ja võib-olla võimatu, siis samasugust odavuse ja riskivabaduse hindamist näitab ka interneti kasutamine. Teine tänapäeva seisukohast tähtis vajakajäämine on ärimeeste kui võimalike mõjuagentide ja usalduslike kontaktide alahindamine. Neile pööratakse õpikus üllatavalt vähe tähelepanu ja põhjus võib peituda Nõukogude Liidu piiratud välismajanduslikes sidemetes tänapäevase Venemaa Föderatsiooniga võrreldes.

5. Seosed hiljutiste juhtumitega

Mõjuagendid ei paku ainult ajaloolist akadeemilist huvi. Eesti Välisluureameti peadirektor Mikk Marran on 2018. aasta suvel öelnud:

[...] viimaste aastate jooksul oleme tuvastanud mõjuagentide kasutamise. Mõjuagendid on inimesed, kes kasutavad oma staatust ja ligipääsu selleks, et edendada Venemaa eesmärke Kremli suunal. Me oleme tuvastanud võrgustiku, millesse kuuluvad poliitikud, ajakirjanikud, diplomaadid ja äritegelased, kes on tegelikult Vene mõjuagendid ja teevad seda, mida Kreml käsib teha.⁴¹

Sama teemat on Marran varemgi põhjalikumalt avalikkuse ees lahanud.⁴² Nagu näha tsitaadis esitatud mõjuagendi lühimääratlusest, ei lange peadirektori arvamus täpselt kokku omaaegse terminoloogiaga, mille järgi tehti rangelt vahet mõjuagentidel ja usalduslikel mõjukontaktidel. Siiski tuleb meele pidada seda, et vaatamata palju tähelepanu äratanud sotsiaalmeedia mõjutamisele fiktiivsete kasutajakontode kaudu on arvamusiidrite ärakasutamine

⁴¹ Marran 2018a.

⁴² Marran, Mikk 2008b. Mikk Marrani ingliskeelne sõnavõtt üritusel „Riga STRATCOM Dialogue 2018“, 12.06.2018. <<https://www.youtube.com/watch?v=YMP8rWFKkZE>> (Venemaa mõjutustegevuse kohta vt 36.–42. min).

avaliku arvamusega manipuleerimiseks jälle Venemaa huviorbiidis ja küllap nii see jääbki.

Nagu määratlustest selgus, on oluline tulemus ise (mitte see, kas tulemuseni viinud isik oli agent või usalduslik kontakt). Üldiselt määratakse esimestele küll karmimad karistused, aga ühtlasi on agendiks olemise tõestamine kohtus märksa keerukam. USAs VFi kodanikule Maria Butinale esitatud süüdistus⁴³ keskendubki ainult tema tegevusele ja selle mõjule, mitte tema ja VFi eriteenistuste suhte olemasolule ja iseloomule. Puhtalt analüüsisiga ei ole võimalik tuvastada, kas Butina oli agent või usaldusisik, aga tema tegevuse tagajärgi ei mõjuta see märkimisväärselt.

Teises süüdistuses⁴⁴, mis esitati 2018. aasta juulis 12 GRU ohvitseri vastu 2016. aasta USA presidendivalimistesse sekkumise pärast, kirjeldatakse muu hulgas üksikasjalikult protsessi, mille käigus GRU sai enda valdusse demokraatide kandidaadi Hillary Clintoni kampaaniameeskonna dokumendid ja kirjavahetuse, ning nende levitamist isikute ja organisatsioonide abil, kes ei pruukinud teada, et nad suhtlevad GRUga. Selles võib muidugi näha demokraatide valimiskampaania kompromiteerimist⁴⁵, kuid ühtlasi annab see hiljutine juhtum põhjuse vaadelda veel ühte KGB määratlust:

dokumendipõhine tegevus (вн документальная акция) – aktiivmeede, milleks kasutatakse ehtsaid või spetsiaalselt luureteenistuse valmistatud dokumente, mis kas avaldatakse või edastatakse adressaadile mitteametlikult, ning millele reageerivad riigiasutused, luuratava riigi avalikkus, vastavad organisatsioonid või üksikisikud luureteenistuse soovitud viisi⁴⁶.

See näitab, et luureteenistuste jaoks on tähtis eesmärk, ning ei tehta vahet, kas selle saavutamiseks kasutatud dokumendid on ehtsad või võltsitud. Samuti selgub, et külma sõja ajal määratletud tegevust saab suurepäraselt ka praegusel ajal interneti kasutades jätkata. Veelgi enam, internet muudab tulemuste saavutamise VFi teenistustele isegi kergemaks.

⁴³ Jurecic 2018.

⁴⁴ US vs Netyksho 2018.

⁴⁵ Kompromiteerimine: a) meetod, mille abil luureteenistus põhjustab vastasele moraalselt või poliitilist kahju, õõnestab autoriteeti või nõrgendab teise riigi institutsioone, poliitilisi organisatsioone või üksikisikuid, avaldades spetsiaalselt valitud materjali ja infot, mis puudutab nende tegelikke või variorganisatsioonide fabritseeritud seadusevastaseid või amoraalseid tegusid, mis on teise riigi seadustega karistatavad või mida mõistab hukka avalik arvamus; b) aktiivmeede luuretoos. MITN 3-6, L 44; Mitrokhin 2002, p. 52.

⁴⁶ MITN 3-6, L 29; Mitrokhin 2002, p. 34.

6. Järeldused

Eeltoodu annab võimaluse teha mõned järeldused. Esiteks muidugi see, et kui VFi eriteenistuste tegevuse (sh mõjutustegevuse) uurimisel on jäme ots eriteenistuste käes ja jääb nende kätte, on suurenemas kohtuvõimu roll. Ühtlasi on järjest rohkem avalikult kättesaadavat materjali, mis soodustab akadeemilist uurimist, eriti kui kasutada ajaülest võrdlust.

Teiseks, nagu näitab õigusaktide analüüs, ei ole VFi eriteenistuste jaoks mõjutustegevus midagi ootamatut, tehtamatut või vastunäidustatut, vaid see on üks neile seadusega pandud peaülesandeid. Ehk teisisõnu oleks üllatav hoopis mõjutustegevuse suunal mitte töötamine. See näitaks, et SVR ja FSB ei täida neile seadusega pandud ülesandeid.

Kolmandaks, kuigi meedias on saanud mõjuagentidest märksa rohkem tähelepanu interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine mõjutustegevuses, oleks mõistlik võtta tõsiselt eriteenistuste hoiatust selle kohta, et mõjuagendid on tagasi.

Neljandaks minnes sügavuti KGB käsiraamatutesse ja õppematerjalidesse on võimalik saada märkimisväärseid teadmisi mõjutustegevuse traditsioonide kohta, mis teevad ühtlasi palju selgemaks lääneriikide ees praegu seisvad probleemid. Olulisim neist on, et nagu KGB, kes püüdis tegutseda lääneriikide õiguskorra raames ehk kasutada aktiivmeetmena spetsiaalset positiivset mõjutamist, teevad seda tõenäoliselt ka tänapäevased VFi eriteenistused. See muudab vastumeetmed keerukamaks.

Viiendaks kombineeris juba KGB mitte ainult erinevaid aktiivsete meetmete vorme, vaid ka nende läbiviimist vaadeldi koos teiste riigiasutuste tegevusega infosfääris. Samamoodi on praeguse VFi eriteenistused täitevvõimu osa ja on alust arvata, et nendegi mõjutustegevus on muude riigiasutuste ja eriti meediaga koordineeritud.

Kuuendaks ei pärsi tehnika areng, vaid pigem soodustab juba internetieelsel ajal kontseptualiseeritud aktiivmeetmete vormide kasutamist. Näiteks teeb tänapäevane tehnoloogia diskrediteerimise lihtsamaks kõigil etappidel „kasutades ehtsaid või spetsiaalselt luureteenistuse valmistatud dokumente, mis kas avaldatakse või edastatakse adressaadile mitteametlikult“: suurtes kogustes ehtsaid dokumente on lihtsam varastada, digidokumente on lihtsam võltsida, oluliselt kergem, odavam ja kiirem on ka avaldamine ning lõpuks avab sotsiaalmeedia täiesti uued võimalused edastamiseks infot adressaadile „mitteametlikult“ (külma sõja ajal kasutati selleks tavaliselt anonüümkirju).

Kas eeltoodust on abi vastumeetmete väljatöötamisel? Mingil määral küll. Esiteks on juba probleemi tunnistamine esimene samm selle eduka

lahendamise poole ja see tundub lääneriikides toimuvat. Viimaste aastate areng näitab lääneriikide eriteenistuste avatuse poole liikumist ja loodetavasti on see pikemaajalise trendi algus. See avardaks oluliselt võimalusi nii ajakirjanduslikuks kui ka akadeemiliseks uurimistööks, mis omakorda tooks kaasa veelgi suurema teadlikkuse ja aitaks seeläbi probleemiga edukamalt toime tulla.

Teiseks näitab ka külma sõja kogemus, et peamiseks motivaatoriks VFi mõjutustegevuses osalemiseks olid lääneriikide kodanikele majanduslikud hüved alates sularahast ja „tasuta“ reisidest kuni soodsate lepinguteni. Võrreldes NSVLiga on VFi ideoloogiline atraktiivsus Lääne intellektuaalidele oluliselt vähenenud, seega võib majandusliku motivatsiooni tähtsus olla viimase kolme kümnendi jooksul isegi suurenenud. Vastutegevuses tulevad siin lääneriikidele appi korrupsiooni- ja rahapesuvastased seadused ning lobitöö regulatsioon ja läbipaistvus laiemalt: kui mõjutaja saab VFilt raha illegaalselt, tuleb tal selle eest vastavalt seadustele vastutust kanda; kui ta saab raha avalikult, vähendab see tema kaalu arvamusiidrina.

Kirjandus

- Ballhaus, Rebecca; Volz, Dustin** 2018. U.S. Intelligence Officials Warn of ‘Pervasive’ Russian Efforts to Disrupt 2018 Elections. 3.08.2018.
<<https://www.wsj.com/articles/u-s-intelligence-officials-warn-of-pervasive-russian-efforts-to-disrupt-2018-elections-1533235652>>.
- Bittmann, Ladislav** 1985. The KGB and Soviet Disinformation. An Insider’s View. Washington: Pergamon-Brassey’s.
- Bittmann, Ladislav** 1988. The New Image-Makers. Soviet Propaganda and Disinformation Today. New York: Brassey’s.
- Cerulus, Laurens** 2018. Belgian Intelligence Watchdog Warns of Russian Election Meddling. 13.06.2018.
<<https://www.politico.eu/article/belgian-intelligence-watchdog-warns-of-russian-election-meddling/>>.
- Earley, Pete** 2009. Seltsimees J. Vene meisterspioon külma sõja järgses Ameerikas paljastab oma rääkimata saladused. Tlk Lauri Liidres. Tallinn: Tänapäev.
- Eesti rahvusvahelises julgeolekukeskkonnas** 2018. Tallinn: Välisluureamet.
- Galeotti, Mark** 2016. Putin’s Hydra: Inside Russia’s Intelligence Services. European Council on Foreign Relations.
<https://www.ecfr.eu/publications/summary/putins_hydra_inside_russias_intelligence_services>.
- GBR/0014/MITN** [nn Mitrohhini arhiiv] – The Papers of Vasiliy Mitrokhin. Churchill Archives Centre, Cambridge.
- Gordijevski, Oleg** 2005. Elulugu: järgmine peatus mahalaskmine. Tlk Lauri Liidres. Tallinn: Olion.

- Guo, Xuezh** 2014. *China's Security State: Philosophy, Evolution, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jurecic, Qu** 2018. Document: Indictment Against Mariia Butina. 17.07.2018. <<https://www.lawfareblog.com/document-indictment-against-mariia-butina>>.
- Juurvee, Ivo** 2018a. KGB „aktiivmeetmete“ kasutamisest. – *Tuna*, nr 3, lk 90–101.
- Juurvee, Ivo** 2018b. The Resurrection of ‘Active Measures’: Intelligence Services as a Part of Russia’s Influencing Toolbox. *Strategic Analysis*. Aprill 2018. Helsinki: HybridCoE. <<https://www.hybridcoe.fi/publications/strategic-analysis-april-2018-resurrection-active-measures-intelligence-services-part-russias-influencing-toolbox/>>.
- Levchenko, Stanislav** 1988. *On the Wrong Side. My Life in the KGB*. Washington: Pergamon-Brassey’s.
- Lunev, Stanislav; Winkler, Ira** 1998. *Through the Eyes of Enemy: Russia’s Highest Ranking Military Defector Reveals Why Russia Is More Dangerous than Ever*. Washington, DC: Regnery Publishing.
- Marran, Mik** 2018a. Mik Marrani ettekanne Vene mõjuagentidest. – *Delfi.ee*, 24.07.2018. <<http://epl.delfi.ee/news/arvamus/loe-taismahus-mikk-marrani-ettekanne-vene-mojuagentidest?id=83136549>>.
- Marran, Mik** 2018b. Mik Marrani ingliskeelne sõnavõtt üritusel „Riga STRATCOM Dialogue 2018“. 12.06.2018. <<https://www.youtube.com/watch?v=YMP8rWFKkZE>>.
- Mitrokhin, Vasily** (ed.) 2002. *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer’s Handbook*. London: Routledge.
- Romerstein, Herbert; Levchenko, Stanislav** 1989. *The KGB against the “Main Enemy”*: How the Soviet Intelligence Service Operates against the United States. Lexington: Lexington.
- Schoen, Fletcher; Lamb, Christopher J.** 2012. *Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference*. Washington, DC: National Defense University. <<http://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/stratperspective/inss/Strategic-Perspectives-11.pdf>>.
- Shvets, Yuri B.** 1994. *Washington Station. My Life as a KGB Spy in America*. New York: Simon & Schuster.
- Strokan, Mikhail A.; Taylor, Brian D.** 2018. *Intelligence*. – *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*. Ed. by Tsygankov, Andrei P. New York: Routledge.
- Suvorov, Viktor** 1984. *Inside Soviet Military Intelligence*. New York: Macmillan Publishing.
- Suvorov, Viktor** 2010. *Akvaarium*. Tlk Vello Heinmets. Tallinn: Tänapäev
- Suvorov, Viktor** 2016. *Spionaaži alused: kuidas töötas XX sajandi kõige võimsam ja kõige varjatud luureorganisatsioon*. Tlk Ülar Luuk. Tallinn: Tänapäev.
- United States of America vs Viktor Borisovich Netyksho et al.** 13.07.2018. <<https://www.justice.gov/file/1080281/download>>.
- Weiss, Michael** 2017. *Active Measures Revealed: The Secret KGB Manual for Recruiting Spies*. 27.12.2017.

<<https://www.thedailybeast.com/the-kgb-papers-how-putin-learned-his-spycraft-part-1>>.

Политическая работа среди войск и населения противника в боевых условиях 1987. Москва: Главное политическое управление Советской армии и Военно-Морского Флота (Военное Издательство).

Политическая разведка с территории СССР: Учебное пособие 1989. Москва: Краснознаменный институт КГБ СССР имени Ю. В. Андропова.

Федеральный закон о федеральной службе безопасности. 03.04.1995.

<<http://www.fsb.ru/fsb/npd/more.htm%21id%3D10340801%40fsbNpa.html>>.

Федеральный закон о внешней разведке. 10.01.1996.

<http://web.archive.org/web/20080919150623/http://www.government.ru/content/executivepowerservices/fsfa_president/svr/statute>.

Dr IVO JUURVEE

Rahvusvahelise Kaitseuringute Keskuse teadur,
uurimisprogrammi „Julgeolek ja kerksus“ juht